

İbrânî Peygamberlik Geleneğinde Görülen Veraset Usulünün Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Yansımaları

The Reflections of the Succession Method in the Hebrew Prophetic Tradition on the Prophecy of the Prophet Mohamammad (PBUH)

Korkut DİNDİ

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi
ve Sanatları Bölümü, Ağrı, Türkiye

Ağrı İbrahim Çeçen University,
Faculty of Islamic Sciences,
Department of Islamic History and
Arts, Ağrı, Turkey

öz

Kur'an'da kendisinden en çok bahsedilen kavim/ulus, hiç şüphesiz İsrâiloğulları'dır. Hûd, Salih, Şuayb (as) gibi birkaç Arap peygamberin dışında Kur'an'da ismi zikredilen peygamberlerin çoğu da kendilerini kutsal/seçilmiş kavim olarak addeden İsrâiloğulları arasından çıkmıştır. Ne var ki İbrânîlerdeki peygamberlik (müessesesi), istisnaları olmakla birlikte, genellikle babadan oğula intikal ederek bazı hanedanların elinde devam etmiştir. Bu durum, Allah'ın bir zamanlar peygamberlik vermek suretiyle seçip ahidleştiği, âlemlere (çağdaşlarına) üstün kıldığı İsrâiloğulları'nı sürekli olarak düşmanlarına karşı kendi kavimlerinden yeni bir peygamber (kurtarıcı, mesih, kral) beklentisine sürüklemiştir. İşte bu makalede, İsrâiloğulları'nın peygamber beklentileriyle bağlantılı olarak genel anlamda peygamberliğin veraset ile intikali yahut miras yoluyla sürüp giden bir müesseseye dönüşmesi meselesi; özel manada ise İslam öncesi verasete dayalı peygamberlik anlayış ve tasavvurlarının Hz. Peygamber'in (s) nübüvvetine yansımaları mukayeseli bir şekilde kritik edilmiştir. Esasında Hz. Peygamber'in risaletinin sonlarına doğru evlatlığı Zeyd b. Hârîse ve cariyesi (eşi) Mâriye'den doğma oğlu İbrahim ile ilgili gündeme gelen nübüvvette veraset iddia ve tartışmaları, İslam öncesi ve İslamî dönem Arapların nübüvvet algıları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Araştırma neticesinde İslam öncesi nübüvvet tasavvurlarının etkisinde kalan nüzûl dönemi Arapların, peygamberlerin soylarını devam ettirecek erkek çocuklarının olması ile nübüvvetin devam etmesi veya Hz. Peygamber'in kendine vâris olacak erkek evlatlarının olmaması (yaşamaması) ile son peygamber oluşu arasında yakın bir ilişki kurdukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Nübüvvet, Veraset, İbrânîler, Araplar, Hz. Peygamber

ABSTRACT

No doubt, the tribe/nation mentioned the most in the Qur'an is the Israelites. Aside from a few Arabian prophets such as Hud, Salih, Shuayb (PbuH), most of the prophets whose names are mentioned in the Qur'an were from the Israelites, who considered themselves holy/chosen nation. However, the prophethood (as an institution), which was generally inherited from father to son, continued in the hands of some dynasties in the Hebrews with some exceptions. This led the Israelites, whom Allah once made a pact with by giving prophecy and made superior to the realms (contemporaries), to expect a new prophet (savior, messiah, king) from their own people against their enemies. For this reason, the understanding and imagination of prophethood based on inheritance before Islam the reflections of the Prophet (PbuH) on his prophethood were criticized comparatively in this article in connection with the prophet expectations of the Children of Israel along with the issue of prophecy in general terms being inherited or turned into an ongoing institution by inheritance in special terms. In fact, the claims, and discussions of succession in prophethood, which came to the agenda with his adopted son Zayd b. Harise, and with his son Abraham, born from his handmaiden (i.e., his wife) Mariye, were evaluated in the framework of the perception of prophethood of the pre-Islamic and Islamic period Arabs towards the end of the prophecy of the Prophet. It is seen, at the result of the research, that the Arabs of the time of revelation, who were under the influence of pre-Islamic prophethood conceptions, has constructed a close relation between the facts that prophets have had sons to continue their lineage and the continuation of prophethood, or that the Prophet did not have sons to be his heirs (his sons did not live) and that he was the last prophet.

Keywords: History of Islam, Prophethood, Succession, Hebrews, Arabs, The Prophet (PBUH)

Giriş

Tanrı (Allah) ile insan arasındaki ilişki gerek Eski Ahid'de gerekse de Kur'an'da nübüvvet/peygamberlik müessesesi ile sağlanmıştır. Bu müessese, Tanrı'nın (Rab Yahova, Allah'ın) kendi irade ve isteklerini kulları arasından seçtiği bazı kimseler/elçiler aracılığıyla insanlara bildirmesi prensibi üzerine kurulmuştur.¹

Peygamberlerin hayat hikâyeleri, tevhit ve tebliğ mücadeleleri Eski Ahid'in yanı sıra Kur'an'da da geniş yer almaktadır. Peygamberliği, imanın bir rüknü sayan² Kur'an'ın yaklaşık üçte birlik kısmını oluşturan

Geliş Tarihi/Received: 17.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 26.11.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Korkut DİNDİ
E-posta: kdindi@agri.edu.tr

Atıf: Dindi, K. (2022). İbrânî Peygamberlik Geleneğinde Görülen Veraset Usulünün Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Yansımaları. *Turcology Research*, 73, 126-136.

Cite this article: Dindi, K. (2022). The Reflections of the Succession Method in the Hebrew Prophetic Tradition on the Prophecy of the Prophet Mohammad (PBUH). *Turcology Research*, 73, 126-136.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1 Mustafa Sinanoğlu, *Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 32 vd., 246; Ömer Faruk Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İslam Tetkikleri Dergisi* 9 (1995), 127-161.
2 el-Bakara 2/285; en-Nisâ 4/136.

kıssaların büyük çoğunluğu peygamberlere dairdir.³ Ne var ki Kur'an kıssalarının kahir ekseriyeti de Ehl-i kitap, özelde Yahudiler ve İsrâilîoğulları peygamberleriyle ilgilidir.⁴ Allah ile insanlar arasında elçilik görevini/vazifesini icra eden bu peygamberlerin de birbirleriyle çok yakın/açık akrabalık ilişkilerinin yahut gizli nesep/soy bağlarının bulunduğu gözlenmektedir. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber'in risaleti zamanında da nübüvvetin veraset yoluyla devri/nakli düşüncesi tezahür etmiştir.

Nübüvvet-veraset ilişkisi, farklı rivayetlerde farklı bağlamlarda dağınık bir şekilde az çok bahis konusu edilse de derli toplu, müstakil olarak çalışılmamıştır. Bu sebeple makalede, dini ve ahlaki yönü ağır basan peygamberlik müessesesinin kıssalara ve rivayetlere yansıyan yapısı ve işleyişi hakkında bilgi verilerek nihayetinde bir durum tespiti ve değerlendirmesi yapılacaktır.

Çalışmada, genel anlamda nübüvvet vâris olma veya peygamberliğin veraset yoluyla intikali, babadan oğula geçme meselesi irdelenecektir. Hususi olarak da İsrâilîoğulları ve cahiliye Araplarının nübüvvet anlayışlarının Hz. Peygamber dönemi tezahürleri üzerinde durulacaktır. Konu, rivayetlerde verasete dayalı nübüvvet anlayışının merkezinde konumlandırılan Hz. Peygamber'in oğulları (evlatlığı Zeyd b. Hârise ve öz oğlu İbrahim) özelinde kritik edilecektir. Bu nedenle de Hz. Peygamber'in ölümünden sonra halifenin kim olacağı ve seçimi konusunda gündeme gelen ve Şîfî-Sünnî bölünmesine neden olan veraset tartışmalarına girilmeyecektir.

İlk önce risalet/bi'set öncesi Yahudilerin ve cahiliye Araplarının peygamber/kurtarıcı beklentileri ortaya konulacaktır. Zira Kur'an'ın indiği tarihsel ortamı, zemin ve zamanı tanımadan, İslam öncesi dönem peygamber tasavvurları/anlayışları (nebî imgesi) hakkında bilgi sahibi olmadan konunun tam anlamıyla anlaşılması mümkün olmayacaktır.

İslam Öncesi İsrâil ve İsmailîoğulları'nın Peygamber Beklentileri

Kur'an'da farklı gerekçelerle en çok kendisinden söz edilen kavim, hiç şüphesiz İsrâilîoğulları'dır. Hûd, Salih, Şuayb (as) gibi Arap peygamberlerin⁵ dışında Kur'an'da adı anılan peygamberlerin çoğu (cumhûru'l-enbiyâ) da nübüvvet ocağı İsrâilîoğulları'ndan çıkmıştır.⁶ Hatta İbrânilerin tarih sahnesinde görünmeleriyle birlikte başlayan İsrâil peygamberliği, bin yıla yakın bir süre devam eden bir zincir oluşturmuştur.⁷

Ancak Şam ve çevresinde (Bilâduşşam'da) birbiriyle bağlantılı olan nübüvvet ve mülk/saltanat, Hz. Yahya ve Hz. İsa dönemlerine⁸ kadar İsrâil b. İshak oğulları elinde kalmış, Hz. İsa'dan sonra ise İsrâilîoğulları'nın bu hâkimiyeti, yani peygamberlik ve hükümdarlık, Fars/Pers ve Rûm/Roma imparatorluklarının tesiriyle son bulmuştur.⁹ İsrâilîoğulları, son peygamberleri¹⁰ Hz. İsa'dan sonra Roma'ya karşı isyanlara teşebbüs etmişlerse de bir sonuç elde edememişler ve Roma yönetiminin ağır baskısı altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Peygamberlik müessesesini inhisarına alan¹¹ Yahuda krallığının, ilk önce Roma imparatorluğuna bağlı bir eyalet haline gelmesi, ardından MS 4-6 yıllarında doğrudan Roma'nın kontrolüne girmesinden sonra¹² İsrâilîoğulları, İsrâil hükümdarlığını yeniden tesis etmek için Hz. Peygamber'e peygamberlik verilinceye kadar da kendi hanedanlarından hep nebî (hükümdar, mesîh/kurtarıcı kral)¹³ beklemek durumunda kalmışlardır. Nitekim rivayetlerde de İslam'ın zihurundan önce Ehl-i kitap (Yahudi ve Hıristiyan) âlimlerinin, düşmanlarına ve Arap putperestlere/müşriklere galip gelmek (istiftâh)¹⁴ için yakın gelecekte İbrahim'in dini üzere¹⁵ bir peygamber gönderileceği beklentisinde olduklarından bahsedilmektedir.¹⁶

3 Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 15-16.

4 Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 113.

5 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Maârif*, thk. Servet Ukkâse (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 56; Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beân*, thk. Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, 2002), 10/186; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, 1988), 1/138, 214, 2/182; Resîd Rîzâ, *Tefsîru'l-menâr* (Mısır: el-He'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 7/501, 8/467. İslamî literatürde Arap peygamberler arasında şu isimler zikredilir: Hûd, Salih, İsmail (?), Şuayb (as) ve Hz. Muhammed (s).

6 Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-Ümm*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: TYEKB Yayınları, 2014), 214-215. İsrâilîoğulları'nın, hükümdarlıkla desteklenmiş olmalarının yanı sıra içlerinden çok fazla peygamber çıkarılması ve kendilerine kitap gönderilmesi bakımından ayrıcalıklı kılınmaları konusunda bk. Gürkan, Salime Leyla, "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrâilîoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2005), 25-61.

7 Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", 160-161.

8 Matta, Markos ve Luka İncilleri'nde Hz. İsa'nın, Yahya'nın yakalanıp hapsedilmesinden sonra tebliğ faaliyetine başladığı belirtilirken Yuhanna İncili'nde ise Hz. Yahya ile İsa'nın aynı zaman diliminde peygamberlik yaptıkları ifade edilmektedir. Matta.3:1-17, 4:12-17; Markos.1:1-14; Luka.3:1-20, 4:14-19; Yuhanna.1:19-51, 3:22-30; Mahmut Aydın, "Yahya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/232.

9 Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihü't-Taberî-Tarihü'l-ümm ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 1/190. Bununla birlikte Allah'ın, İsa'dan (as) sonra İsrâilîoğulları'ndan nübüvveti kesmeyi murat etmesiyle Hz. İsa'nın evlilikten uzak durması yani çoğunun olmaması arasında yakın bir ilişki kurulmaktadır. Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr (Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984), 22/45.

10 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 1/135, 3/212; İbn Kuteybe, *Maârif*, 56; Taberî, *Tarih*, 1/267; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/182. Söz konusu kaynaklarda İsrâilîoğulları'nın ilk peygamberinin Hz. Musa; son peygamberlerinin ise Hz. İsa olduğu ifade edilir.

11 Nübüvvet ve krallığın Hz. Yakub'un oğullarından Levi ve Yahuda soyuna hasredilmesi hususunda bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî-Câmiu'l-beân fi te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (by: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 5/307. Musa (as) sonrası İsrâilîoğulları'nın bir kısmı ileri gelenleri de Bünyamin oğullarından Tâlü't'un hükümdarlığına itiraz ederken soy bakımından peygamberlik ve hükümdarlık ailesine mensup olmalarını gerekeceği göstermişlerdir. Buna karşılık Kur'an'da aynı kıssada peygamberlik ve mülkün kimsenin tekelinde bulunmadığı, Allah'ın, mülkü/hükümdarlığı ve peygamberliği dilediği kimsene vereceği ifade edilmektedir. el-Bakara 2/247. Ayrıca bk. Ali Osman Kurt, "Tâlü't", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/552-553.

12 Yahuda krallığının sona ermesi ve Roma'ya karşı isyanları hakkında bk. Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/191; Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 29-30, 206. İsa mesîh hareketi de Yahuda'nın Roma yönetimine bağlandığı dönemde ortaya çıkmıştır. Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik*, 29.

13 Jacques Waardenburg, "Mesîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/306-309. Yahudi geleneği ve literatüründe peygamber, kral-mesîh beklentisi hakkında geniş bilgi için bk. Fadil Aygün, *Son Peygamber Müjdelemek: Beşâirü'n-Nübüvve* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 50-93.

14 el-Bakara 2/89; Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, es-Siret'ün-nebeviyye, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Kahire: Mektebetü Mustafa el-Bâbi el-Halebi, 1955), 1/547; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/377-378; Ebû'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 3/358-359; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi tarihî'l-Arab kable'l-İslâm* (by: Dâru's-Sâkî, 2001), 12/113. Medinelî Yahudilerin, aralarındaki dini ve siyasi anlaşmazlık ve çatışmalardan dolayı müşrik Arapları tehdit ederek "Yakın bir zamanda bir nebî gönderilecektir. Ona tabi olup sizinle savaşacağız." dedikleri rivayet olunmaktadır. Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Muttalibî, *Siretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978), 84; İbn Hişâm, es-Sîre, 1/211, 428-429; Ebû'l-Ferac Ali b. İbrahim b. Ahmed el-Halebi, es-Siret'ül-Halebiyye-İnsanu'l-Uyûn fi siret'ül-Emîni'l-Me'mûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 1/265-267. Medinelî Arapların (ensarın) Hz. Peygamber'in davasına sahip çıkmalarında bu Yahudi tehdidinin etkisi hakkında bk. İbn Hişâm, es-Sîre, 1/211, 428-429; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/50; Şemsüddîn Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî es-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 3/194.

15 Suriye-Şam bölgesindeki papazların Zeyd b. Amr, Selman gibi yeni bir din arayışı içinde olanlara Arap beldelerinden İbrahim'in dini ile gönderilecek bir peygamberin gelme zamanının yaklaştığını bildirmeleri hususunda bk. İbn İshâk, es-Sîre, 118-119; İbn Hişâm, es-Sîre, 1/217-218, 231.

16 İbn İshâk, es-Sîre, 83; İbn Hişâm, es-Sîre, 1/211, 282, 547. Arap yarımadasında yaşayan Ehl-i kitabın kurtarıcı/peygamber beklentilerini ifade eden rivayetler hakkında bk. Aygün, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 114-134.

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in gönderilmesine yakın bir zamanda Hicaz'da kitabî ve nebevî bir geleneğe sahip olmayan¹⁷ Arapların da bir peygamberin gelmesini bekledikleri,¹⁸ hatta tüm bakışlarını özlemine çektikleri nübüvete çevirerek çocuklarına "Muhammed" ismini koydukları rivayet edilmektedir.¹⁹

Her ne kadar Arap peygamberlerin sayısı az olsa da Ehl-i kitap ile sosyal, siyasi, ticari, dini ve kültürel ilişkileri sayesinde bilhassa yarımada'daki Yahudilerin tesiriyle,²⁰ cahiliye Araplarının peygamberlik ve peygamberlerle ilgili malumata sahip oldukları ve bu sebeple de peygamber beklentisi içine girdikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte özellikle dini ve sosyo-etnik bir topluluk olan Ehl-i kitap²¹ tarafından ümmi olarak tavsif edilen ve aşağılanan Araplar, onların bu tutumuna karşılık İsrâiloğulları'ndan sürekli peygamberler zuhur ettiği gibi kendi içlerinden de bir peygamberin gelmesini temenni etmişlerdir.²² Hatta kendi peygamberlerini yalanlamaları, dini ve siyasi iç ihtilafları²³ dolayısıyla Yahudi ve Hıristiyanları kınayıp onlarla alay eden Kureyş'in/Arapların, "şayet kendi içlerinden bir uyarıcı/elçi (nezîr/resûl) çıkarsa onu yalanlamayacaklarına, ona itaat edeceklerine ve diğer milletlerden daha çok hidayette olacaklarına dair Allah'a yemin etmelerine" Kur'an'da da atıflar yapılmıştır.²⁴

Kısaca Arap yarımadasındaki dini ve siyasi konjonktür, merkezi idareden yoksunluk, devamlı Yahudilerle rekabet ve sürekli hâkimiyet mücadelesi, Bizans ve Sâsânî baskısı, Arapları muhtemelen, geleceği tesis edecek bir kurtarıcı/nezîr/nebî fikrine sürüklüştür. Başka bir ifadeyle Arap yarımadasında kendilerini Hz. İsmail'e nispet eden Araplar (İsmailoğulları) ile azınlıkta kalsalar da bazı bölgelerde etkili olan İsrâiloğulları (Ehl-i kitap) arasında öteden beri süregelen çekişmeler, her iki ezilen kavmi de ileride geleceği kabul edilen bir kurtarıcı (nebî/mehdi) inancına sevk etmiştir.²⁵ Nitekim bölgedeki Yahudilerin, Hz. Peygamber'e inanmayı karşı çıkmalarının ve hatta şiddetli düşmanlıklarının asıl sebebi de bu beklentinin aksine nebînin İsrâiloğulları hanedanından değil de, Araplardan zuhur etmiş olmasıdır.²⁶

Dolayısıyla özet bir şekilde aktardığımız bu verilerden yola çıkarak o günkü İbrânî-Yahudilerin ekseriyetinin peygamberliği saltanat gibi algılayarak nübüvvet müessesesine hanedanlık gözüyle baktıklarını, bu anlayışın aynı sosyo-kültürel vasatta yaşayan cahiliye ve nüzûl dönemi Araplarına da sirayet ettiğini söylemek mümkündür.

Her iki kavmin İslam öncesi dönem peygamber tasavvurları/beklentileri ortaya konulduktan sonra konunun amacına matuf bir şekilde tam anlamıyla anlaşılmasını sağlamak için Kur'an'ın muhtevasında geniş yer tutan, birbiri ardından gelen Benî İsrâil peygamberlerine de kısaca göz atmak gerekmektedir.

Peygamberler ve Veraset Usulü

Genel olarak Orta Çağ devletlerinde mutlakiyet ve saltanat yönetiminde veraset usulünün hâkim olduğu bilinmektedir. İmparatorlar/hükümdarlar daima kendi ailelerinden veliaht tayin ederek filen veraset usulünü hâkim kılmışlardır. Sadece büyük-küçük oğulların değil aynı zamanda mevcut koşullar içerisinde kardeşler (amcalar) veya en yakın erkek akrabaların da veraset veya tayin yoluyla tahta geçebildiği bir düzen/sistem uygulanmıştır. Zaman zaman şartlar gereği geçerli veraset usulünün dışına çıkılsa da veya sınırları kesin belirlenmemiş olsa da prensip olarak soy sopa bağlı bir veraset anlayışı benimsenmiştir.²⁷

İslam öncesi dönemde Arap yarımadasında gerek Kuzey ve Güney Arabistan'da kurulan devletlerde gerekse de Hicaz'da krallar/reisler, genelde veraset ile yönetime gelirlerdi. Krallık ve kabile sistemlerinde, mutlak bir kural değilse de yöneticilik/reislik, normal şartlarda babadan oğula geçer, çoğu zaman ailenin en yaşlı üyesi, kabile şeyhinin büyük oğlu reis seçilirdi. Şayet büyük evlat liderlik yetenekleri bakımından zayıfsa küçük çocukları da reis/seyyid olabilirdi.²⁸

17 İbn İshâk, es-Sîre, 83.

18 Ahbar ve ruhbanların yeni bir peygamberin geleceği/gönderileceği bilgisini kendi kitaplarından; Arap kâhinlerinin ise cinler ve şeytanlar ile iletişim kurarak elde ettikleri konusunda bk. İbn Hişâm, es-Sîre, 1/211, Kitabî bir bilgiye sahip olan haniflerden Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in, İsmailoğulları'ndan bir peygamberin zuhurunu beklediğini ifade eden rivayet için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, thk. İhsan Abbas (Beirut: Dâru Sâdir, 1968), 1/161-162. Aynı şekilde meşhur Sakifîli şair Ümeyye b. Ebî's-Salt'ın da peygamber beklentisi içerisinde olduğu görülmektedir. Rivayetlere göre kutsal kitapları okuyan ve nübüvvet geleneğini (İbrahim ve İsmail dinini) çok iyi bilen Ümeyye, Araplardan bir peygamber çıkacağını, gönderilecek peygamberin de kendisi olacağını umuyordu. Fakat Hz. Peygamber'in risalete görevlendirilmesi üzerine, nübüvveti tamah eden Ümeyye'nin peygamberlik hayalleri yıkılmıştır. O, sırf bu yüzden Allah resûlüne haset edip düşmanca bir tavır takınmıştır. İbn Kuteybe, Maârif, 60; Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahânî, el-Eğânî, thk. Semîr Câbir (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/128-131. Arap yarımadasında haniflerin peygamber beklentileri hakkında bk. Aygün, Son Peygamberi Müjdelemek, 134-143.

19 İslam öncesinde "Muhammed" adı konulanlar ve bu adın verilme sebepleri hakkında geniş bilgi için bk. İbn Sa'd, Tabakât, 1/169; Ebû Cafer Muhammed b. Habîb, Kitâbu'l-Muhabber, thk. Ilse Lichtenstadter (Beirut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, ts.), 130; Abdurrahman b. Abdullah es-Süheyfî, er-Ravdül-ünûf, thk. Ömer Abdüsselam es-Selâmî (Beirut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, 2000), 2/95-96; Makrîzî, İmtâ'ul-esmâ, 2/140-141; Şâmî, Sübûlü'l-hüdâ, 1/409; Halebî, es-Sîre, 1/118.

20 İzzet Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Ekin Yayınları 1998), 1/373-374.

21 "İlahî bir kitaba inanılan" anlamına gelen bu terim, Kur'an'da genellikle Yahudileri ve Hıristiyanları ifade etmek için kullanılır. Remzi Kaya, "Ehl-i kitap", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/516.

22 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 14/358. Beklenen peygamberin Hicaz'dan çıkacak bir hükümdar/sultan olarak telakki edilmesi hakkında bk. Taberî, Tarih, 1/470; İzzüddîn İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-tarih, thk. Abdullah el-Kâdî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 1/371-372; Şâmî, Sübûlü'l-hüdâ, 1/353.

23 Derveze, Hz. Muhammed'in Hayatı, 1/373-375.

24 Cahiliye Araplarının peygamber ve kitap beklentilerine, din ve dünya işlerinde yol gösterecek bir kurtarıcı arayışlarına dikkat çeken ayetler hakkında bk. es-Sâffâ 37/167-170; Fâtır 35/42; el-En'âm 6/156-157. Ayrıca bk. Mukâtil, Tefsir, 3/79; Taberî, Tefsir, 20/482-483; Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, 8/115; Ebû'l-Kasim Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, el-Keşfân hakâiki't-tenzil ve uyûn'l-ekâvil fi vücûh'i't-te'vîl, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beirut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 3/627; Derveze, Hz. Muhammed'in Hayatı, 1/372-377. Kur'an'ın o dönemde Araplara ve Arapça indirilmesinin gerekçesi şöyle ifade edilmektedir: "Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (yahudilere ve hıristiyanlara) indirildi, biz onların okumasından habersiz idik" yahut "Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk" demeyesiniz diye bu Kur'an'ı indirdik." el-En'âm 6/156-157.

25 Hicaz'da Arap-Ehl-i kitap çatışması ve Arapların peygamber ve kitap beklentileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Korkut Dindi, Siyer-Kur'an İlişkisi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 216-223. Ayrıca cahiliye Araplarının o dönemde peygamber beklentisi içinde olmadıklarını savunan farklı görüşler için de bk. Mehmet Alıcı, "Cahiliye Arabî Bir Peygamber Bekliyor muydu? Atıl Tanrı/Deus Otiosus Bağlamında Cahiliye Dönemi Peygamber Algısı", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 59/1 (2018), 117-154.

26 el-Bakara 2/89-90. Geniş bilgi için bk. Mukâtil, Tefsir, 1/63; Taberî, Tefsir, 2/335, 342-344; Şâmî, Sübûlü'l-hüdâ, 3/376-377; Derveze, Hz. Muhammed'in Hayatı, 1/376-377. Beklenen nebînin Araplardan çıkmış olmasını bir türlü hazmedemeyen ve "nübüvvet Arap'ta olmaz" diyerek Araplara peygamberliği yakıştıramayan (İbn Hişâm, es-Sîre, 1/548, 571) Medine Yahudileri, nübüvveti sadece İsrâiloğulları'nın tekelinde gördüklerinden Allah resûlünün nübüvvetini (Arap/ümmî peygamberi) inkâr etmişlerdir. Taberî, Tefsir, 9/410-411; Cevâd Ali, Mufassal, 12/113. Fakat içlerinden Abdullah b. Selam gibi bazı Yahudi bilgincilerinin de bu beklenti sebebiyle müslüman oldukları ifade edilmektedir. İbn Hişâm, es-Sîre, 1/516-517; Şâmî, Sübûlü'l-hüdâ, 3/379.

27 Halil İnalıcı, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkiyiyle İlgisi", AÜSBF Dergisi 14 (1959), 69-94; Ruhat Alp, Veraset Sistemi Bakımından Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti: Bir Karşılaştırma Denemesi (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

28 Adem Apak, Kabile (İstanbul: Endülüş Yayınları, 2017), 17; Adnan Demircan, Bedevi (İstanbul: Endülüş Yayınları, 2018), 33; Hakan Temir, Arap Yarımadasında Kabile Hayatı (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 181-185.

Ancak bu durum, sadece verasete dayalı yönetimlere/devletlere has bir uygulama değildir; tarihte bazen aynı zaman dilimi içinde veya art arda gönderilen²⁹ peygamberlerin hayatında yani peygamberlik kurumunda da ara sıra görülmektedir. Bu tarihsel gerçekliğe Kur'an'da da işaret edilmektedir. Normal yollarla mal açısından mirasçı olmanın³⁰ dışında hem bir kavmin/toplumun³¹ ilahi kelama/kitaba³² ve toprağa/yeryüzüne³³ hem de bir peygamberin bir önceki peygambere³⁴ vâris kılınmasından bahsedilmektedir. Baba-oğul ilişkisi şeklinde veraset/miras yoluyla peygamberliği sürdürenler arasında Hz. İbrahim-İsmail/İshak, Hz. İshak-Yakup, Hz. Yakup-Yusuf, Hz. Davud-Süleyman, Hz. Zekeriya-Yahya gibi peygamberlerin isimleri sayılmaktadır. Her ne kadar Kur'an'da Hz. Musa ve Harun gibi kardeş veya Hz. İbrahim-Lut, Hz. Zekeriya-İsa gibi diğer akraba peygamberlerden söz edilirse de bunlar konumuz dışındadır. Burada yakın-uzak akraba, soy-ata değil daha spesifik olarak baba-oğul ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Peygamberlerin seçimi Allah'a ait olmakla birlikte³⁵ peygamberler tarihinde nübüvvetin veraset/vasiyet yoluyla intikali ve belirlenmesi usulü, ilk defa Hz. Adem'le başlamıştır. Rivayetlere göre peygamberler silsilesinin başında bulunan Hz. Adem'in³⁶ vefatından sonra oğullarından Hz. Şit/Şis, mülk/hakimiyet ve nübüvvette onun yerine geçmiştir.³⁷ Babası Hz. Âdem, vefat etmeden önce kardeşleri içinde daha ahlaklı, faziletli ve bilgili bir kişi olan Şit'e bazı tavsiyelerde bulunmuş, bir vasiyetname ile onu kendisinden sonra halef/vasi/veliaht tayin ederek, riyaseti/yönetimi ona devretmiştir. Kur'an'da açıkça ismi zikredilmese de İslamî literatürde Şit'in de peygamber olduğu, Allah'ın ona da sahifeler (50 sahife) indirdiği ifade edilir.³⁸

Kur'an'da kıssaları anlatılan peygamberler içinde mülk/saltanat ve nübüvvet ilişkisine veya peygamberlikte veraset usulüne dair ilk örnek, tüm İbrânî peygamberlerin³⁹ ve İsrâiloğulları'nın neseben bağlı bulunduğu,⁴⁰ İbrânîlerin atası kabul edilen Hz. İbrahim'dir. Döneminin şartları gereği birden çok kadınla evlilik yapan Hz. İbrahim'in⁴¹ bunlardan birçok çocuğu olmuştur. İlk ve en büyük oğlu İsmail, Sâre'nin Kiptî cariyesi/hizmetçisi Hacer'den; ikinci oğlu İshak ise Sâre'den dünyaya gelmiştir. Sâre'nin vefatından sonra da Hz. İbrahim, Ketura/Kantûrâ adında bir kadınla evlenmiş ve ondan Zimran, Yokşan, Medan, Midyan, Yişbak ve Şuah adındaki çocukları doğmuştur.⁴² Hz. İbrahim, kendisi sağken sahip olduğu her şeyi İshak'a bırakmış,⁴³ cariyelerinin oğullarına ise çeşitli hediyeler verip onları oğlu İshak'ın yanından ayırarak şark diyarlarına göndermiştir.⁴⁴ Vefat edince de ondan sonra Şam'da yerine oğlu İshak geçmiştir.⁴⁵ Peygamberlik görevi, İshak'ın ardından oğlu Hz. Yakub'a;⁴⁶ İsrâiloğulları'nın isim babası ve atası Hz. Yakub'un 12 oğlu arasından⁴⁷ ise Yakub'un ilk eşi Rahel'den doğan⁴⁸ Yusuf'a (as) tevdi edilmiştir. Nübüvvet ve riyasetin şeklen babadan oğula intikal etmesi sebebiyle olsa gerek ki Hz. Yusuf (Yusuf b. Yakup b. İshak b. İbrahim), İslamî literatürde kerîm (şerefli/asil) dördün dördüncüsü olarak nitelendirilmiştir.⁴⁹

Aynı şekilde Kur'an'da bizzat "verise" fiili kullanılarak Hz. Süleyman'ın da, krallığı Tanrı'nın İbrahim nesline vaad ettiği sınırlara ulaştırılan⁵⁰ babası Davud'a (as) vâris/mirasçı kılındığından bahsedilir.⁵¹ Süleyman (as); nübüvvet, ilim, mülk/saltanat konusunda diğer oğulları (on do-

29 el-Mü'minün 23/44; Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, 7/47.

30 İrs (virâse) kökünden türeyen mirâs kelimesi, "bir şeyin bir kişi veya topluluktan diğerine geçmesi, başkasından kalan, tevarüs edilen şey" manalarında kullanılır. Hamza Aktan, "Miras", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/143-145.

31 eş-Şuarâ 26/59; ed-Duhân 44/28.

32 el-A'râf 7/169; Gâfir 40/53.

33 el-A'râf 7/100, 128, 137; el-Enbiyâ 21/105; el-Ahzâb 33/27. Tevrat'ta Hz. İbrahim ve soyuna toprak vaadi hakkında bk. Tekvîn.13:15-17, 15:18-21.

34 en-Neml 27/16.

35 Fâtır 35/32; el-Hac 22/75; Âl-i İmrân 3/33. Peygamberliğin vehbilîği (kulun iradesi ve çabası olmaksızın Allah'ın tercihi ve lütfuna bağlı olduğu) meselesi hakkında bk. Sinanoğlu, Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet, 260-263; Muzaffer Barlak, Kelâm'da Nübüvvet Tartışmaları (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 57-63.

36 İbn Sa'd, Tabakât, 1/32, 34, 57; Ahmed b. Hanbel, Müsned, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 35/431-432 (No. 21546), 35/437-438 (No. 21552).

37 Taberî, Tarih, 1/93, 100; Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, Tarihü Medîneti Dimeşk, thk. Muhibbuddîn Ebî Said Ömer b. Garâme (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 23/281; M. Asım Köksal, Peygamberler Tarihi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 1/68.

38 İbn Kuteybe, Maârif, 20; Taberî, Tarih, 1/96; İbnü'l-Esir, el-Kâmil fit-tarih, 1/43-44; Köksal, Peygamberler Tarihi, 1/68; Şinasi Gündüz, "Şit", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/214-215.

39 Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", 153.

40 Gürkan, "Kur'an'a Göre Seçilmiş Kavramı ve İsrâiloğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", 35.

41 Hz. İbrahim'in, zürriyetinin/hanedanının devamı için Allah'tan kendisine salih evlat vermesini dilemesi hakkında bk. es-Saffât 37/100-101; İbrâhim 14/39; İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 23/148. Tevrat'ta da kendisine vâris olacak bir çocuğu olmadığı için endişeye duyan İbrahim'in Rab, öz çocuğunun mirasçı olacağına sözünü/müjdesini vermiştir. Tekvîn.15:2-5.

42 Tekvîn.16:1-16; 21:1-6, 25:1-4; İbn Sa'd, Tabakât, 1/47; Ebü'l-Abbas Ahmed b. İshak b. Cafer b. Vehb b. Vâzih el- Ya'kûbî, Tarihü'l-Ya'kûbî, thk. Abdül'emîr Mühennâ (Beyrut: Şeriketü'l-'Alemî li'l-Matbûât, 2010), 1/53; Taberî, Tarih, 1/185-186; İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/728; Ömer Faruk Harman, "İbrahim", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/268. Kantûrâ ve Haccûr/Haccûn adlı eşlerinden olan evlatlarının toplam sayısının sekiz veya on üç olduğunu belirten rivayetler hakkında bk. İbn Sa'd, Tabakât, 1/47; Taberî, Tarih, 1/185-186; İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/728; Köksal, Peygamberler Tarihi, 1/221-222. Tevrat'ta Hz. İbrahim'in oğulları İsmail ve İshak dışında diğer oğulları hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/728. Rivayetlere göre Allah, İbrahim'in evlatlarını çoğaltacağını, mülk ve saltanatını asırlar boyunca baki kılacağını vaad etmiştir. Ya'kûbî, Tarih, 1/49.

43 Tekvîn.25/5. Tekvîn'de Hz. İbrahim'in tek meşru vârisinin İshak olduğu, soyun (ve anlaşmanın) sonsuza dek İshak ile sürdürüleceği bildirilmektedir. Tekvîn.17:15-21. Muhtemelen o dönemde devlet/ülke (nübüvvet), hanedanın ortak malı sayılmasından dolayı (Yasanın Tekrarı.21:15-17) Sâre; cariyeden doğan İsmail'i, oğlu İshak'ın mirasına ortak olmaması için İbrahim (as) üzerindeki nüfuzunu da kullanarak uzaklaştırmıştır. Tekvîn.21:8-21.

44 Tekvîn.25:5-6; Taberî, Tarih, 1/184-186; Harman, "İbrahim", 21/268. Hz. İbrahim; Hacer ve İsmail'i Mekke'ye yerleştirmiş, Kâbe'nin inşasından sonra hac dönüşü yerine oğlu İsmail'i Mekke'de bırakarak hac işlerini/emirliğini yürütmesini istemiştir. Ya'kûbî, Tarih, 1/53; Taberî, Tarih, 1/152-157, 184-185. Rivayetlere göre Mekke'de evlilikler yoluyla nüfuzunu artıran Hz. İsmail, Amalika ve Yemen kabilelerine (Hicaz ve Güney Arabistan'a) peygamberlik yapmıştır. Taberî, Tarih, 1/189; İbnü'l-Esir, el-Kâmil fit-tarih, 1/95.

45 Ya'kûbî, Tarih, 1/53. Fâkihî'nin nakline göre cariyeden doğma Hz. İsmail, Hz. İshak'a giderek peygamberlik ve hükümdarlıkta ortak olduğunu dile getirip babasının mirasından pay istemişse de bir hak elde edememiştir. Ebü Abdillâh Muhammed b. İshak b. Abbas el-Fâkihî, Ahbârü Mekke fi kadîmî'd-dehr ve hadîsîhi, thk. Abdülmelik b. Abdullah Dehîş (Beyrut: Dâru Hadr, 1994), 5/132. Aynı kaynakta mülk ve peygamberliğin ahir zamana kadar Hz. İsmail'in soyunda kalacağı vahyedilerek teselli edildiği bilgisi yer almaktadır.

46 Hz. İbrahim'in (veya eşi Sâre'nin) İshak ve onun arkasından da Yakup'la peş peşe müjdelenmesi hakkında bk. Hûd 11/71.

47 Tekvîn.35:23-26; Ömer Faruk Harman, "Ya'kûb", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/274-276. Hz. Yakub'un dört eşinden dünyaya gelen Ruben, Şimeon, Levi, Yahuda, İssakar, Zebulun, Yûsuf, Benyamîn (Binyamîn), Dan, Naftali, Gad ve Aşer adlı 12 oğlu, aynı addaki Benî İsrâîl kabilelerinin de atası kabul edilir. Ya'kûbî, Tarih, 1/56; Köksal, Peygamberler Tarihi, 1/264; Ömer Faruk Harman, "İsrâîl (Benî İsrâîl)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/193-195.

48 Tekvîn.30:1-24, 37:3.

49 Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), "Enbiyâ", 20-21 (No. 3202-3203, 3210); Zemaşerî, Keşşâf, 2/416; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, 12/510.

50 Ömer Faruk Harman, "Dâvûd", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/22.

51 en-Neml 27/16.

kuz kardeşi)⁵² arasında veliaht tayin edilmiştir.⁵³ Kimi rivayetlere göre İsrâiloğulları tarihinde peygamberlikle hükümdarlık (melik-nebî), ilk defa Hz. Davud'un şahsında toplanmış, akabinde de oğlu Süleyman (as) ile devam etmiştir. Dolayısıyla Hz. Davud ve Süleyman, saltanat ile peygamberliği bir arada yürütmüşler hem peygamber hem de kral olarak (kırkar yıl) hüküm sürmüşlerdir.⁵⁴ Hatta bu durum, nüzül döneminde Hz. Peygamber için de söz konusu olmuştur. Kaynakların kaydına göre Hz. Peygamber, "melik nebî (hükümdar peygamber)" ve "abd nebî (kul peygamber)" olup olmaması hususunda muhayyer kılınmış ve yaşama biçimi bakımından kul peygamber olmayı seçmiştir.⁵⁵

Zekeriya Peygamber de Allah'tan, kendisinin yerine geçecek, kendisine ve Yakupoğulları'na⁵⁶ vâris olacak bir çocuk bahşetmesini, kendisine malda ve Yakup hanedanına da nübüvvet ve ilimde,⁵⁷ krallık, mülk ve saltanatta⁵⁸ mirasçı ve halef olmasını istemektedir.⁵⁹ Yakub'un soyundan olması nedeniyle Zekeriya'nın bu duası, "ataların enbiya (nebîler) yaptığın gibi onu (bahşedeceğin çocuğu) da peygamber kıl"⁶⁰ şeklinde yorumlanmaktadır. Ayrıca Kur'an'da açıkça Zekeriya'nın (as) "Rabbim, beni tek başıma, evlatsız/zürriyetsiz/vârisiz bırakma!"⁶¹ şeklinde kendisine haleflik yapacak kendi neslinden birini istediği görülmektedir.⁶² Bunun üzerine Hz. Zekeriya'ya (kitap ve peygamberlik) mirasına sahip çıkacak hayırlı bir oğul (Hz. Yahya)⁶³ bahşedilmiştir. Kur'an'ın ifadesiyle Yakup hanedanının vârisi olarak dünyaya gelen Hz. Yahya'ya, henüz çocukken hüküm (siyasî hâkimiyet ve nübüvvet) verilmiştir.⁶⁴

Kısaca Kur'an'da bahsedilen bazen peş peşe gelen yahut aynı zaman diliminde gönderilen İbrânî peygamberler özelinde nübüvvetin veraset görünümüne büründüğü veya verasete dönüştüğü görülür. Vahye doğrudan muhatap olan Arapların da haberdar olduğu ve ana hatlarıyla bildiği geçmiş peygamber kıssalarında⁶⁵ durum böyle olsa da Kur'an'da gerek müşriklerin gerekse Yahudilerin Hz. Peygamber'in nübüvvetine itirazları bağlamında peygamberliğin soy ve zenginliğe, tevarüse değil, Allah'ın iradesine/seçimine bağlı olduğu belirtilir.⁶⁶ Buna rağmen müşriklerin yanı sıra nüzül döneminde Müslümanlarda da bu tür veraset esasına dayalı nübüvvet anlayışının izlerine rastlanılmaktadır.

Nüzül Dönemi Araplarının Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Kimin Vâris Olacağına Dair Telakkileri

Risalet öncesinde, hangi toplumdan peygamber çıkacağı yahut kimin peygamber olarak gönderileceği merak ve tartışma konusu iken Hz. Peygamber döneminde de onun yerine kimin geçeceği ve nübüvvetine kimin vâris olacağı mevzubahis edilmiştir. Bu konuda aileden/hanedandan öne çıkan isimlerden biri, Hz. Peygamber'in evlatlığı Zeyd b. Hârîse'dir.

Bilindiği üzere Mekke'de Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'den -yaygın kabule göre- dört kız iki erkek çocuğu dünyaya gelmiş, fakat oğulları kızları kadar uzun yaşamamış, oğullarından Kasım iki⁶⁷ veya dört⁶⁸ yaşında; Abdullah ise doğumundan kısa bir süre sonra henüz sütten kesilmeden vefat etmiştir.⁶⁹ Erkek çocuklarının merkezi rol oynadığı, başka bir ifadeyle nesebin erkek evlat yoluyla devam ettiği Arap toplumunda Resûlullah, düşmanları Kureyşliler tarafından soyunun devam etmediği belirtilerek "nesli kesik (ebter)"⁷⁰ şeklinde nitelenmiştir.⁷¹

Derveze'nin de belirttiği gibi muhtemelen Hz. Hatice'den doğan erkek çocuklarının yaşamamış olmasından⁷² dolayı Hz. Peygamber, peygamberlik verilmeden önce Hz. Hatice'nin kendisine hibe ettiği kölesi Zeyd b. Hârîse'yi azat edip evlat edinmiştir.

Rivayetlere göre Zeyd b. Hârîse, cahiliye döneminde henüz çocukken kaçırılıp Ukâz panayırında köle olarak satıldı. Hakîm b. Hizâm, onu halası Hatice'ye, Hz. Hatice de daha sonra Resûlullah'a hediye etti. Suriye bölgesinde Dûmetülcend'lerden Mekke'ye kendisini almaya

52 Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, 7/193; Zemaşşerî, Keşşâf, 3/358 İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-tarih, 1/174. Oğullarının sayısı hakkında daha abartılı rakamlar için bk. İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-nihâye, 5/311.

53 Mukâtil, Tefsir, 2/472; Taberî, Tefsir, 19/437; Zemaşşerî, Keşşâf, 3/358; İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-nihâye, 5/311. Davud (as) hükümdarlığının sonlarına doğru -her ne kadar büyük oğlu Adoniya kendini krallığın vârisi ilan etmişse de- kendi yerine küçük oğlu Süleyman'ı veliaht tayin etmiş, böylece Hz. Süleyman daha babası henüz hayattayken annesinin nüfuzuyla krallığın ileri gelenlerinin de desteğini alarak yirmi yaşlarında tahta geçmiştir. I. Krallar:1/1-53; I. Tarihler:29/22-25; Taberî, Tarih, 1/286; Ömer Faruk Harman, "Süleyman", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/56.

54 Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, 2/223; İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-nihâye, 2/12; Harman, "Dâvûd", 9/21-24. Kur'an'da Hz. Davud'a mülk ve hikmet (hükümdarlık ve nübüvvet) verildiğini, onun hem peygamber hem de hükümdar olduğunu belirten ayet için bk. el-Bakara 2/251. Hz. Davud'un, hükümdarlığı Tâlût'tan; peygamberliği ise Samuel'den veya Şem'un'dan devraldığına dair bk. Taberî, Tefsir, 5/372; Taberî, Tarih, 1/280. Ayrıca bk. 2.Samuel,2/1-7, 5/1-5. Hz. Davud, İsrâiloğulları tarihinde İslâm düşüncesinin aksine peygamber değil, kral kabul edilir. Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", 161.

55 Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' es-San'ânî, Musannef, thk. Habîburrahman el-Azamî (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 3/183 (No. 5246); Ahmed b. Hanbel, Müsned, 12/76-77 (No. 7160); İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-nihâye, 6/54, 321.

56 Genel kabulün aksine kimi rivayetlerde de Yakup ailesinden kastın Peygamber Yakup/İsrâil değil de Zekeriya'nın (as) kardeşi Yakup b. Mâtân/Mâsân olduğu ifade edilmektedir. Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, 6/206; Zemaşşerî, Keşşâf, 3/7.

57 Mukâtil, Tefsir, 2/307; Taberî, Tefsir, 18/146-147; Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, 6/206; Şâmî, Sübülül-hüdâ, 10/431. Bazı rivayetlerde de "nübüvvet ve piskoposluk'ta vâris kılmasını istemektedir. Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, 6/206.

58 Zemaşşerî, Keşşâf, 3/7.

59 O, "...Katından bana bir oğul bağışla ki, bana ve Yakup oğullarına mirasçı olsun..." diyerek Allah'a yakarmıştır. Meryem 19/6.

60 Taberî, Tefsir, 18/146; Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, 6/206.

61 el-Enbiyâ 21/89. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/38.

62 Mukâtil, Tefsir, 2/367; Taberî, Tefsir, 18/520; Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, 6/305; Zemaşşerî, Keşşâf, 3/133.

63 Meryem 19/7, 12-14.

64 Meryem 19/12; Halebî, es-Sîre, 1/323; İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 16/76. İslâmî literatürde Hz. Zekeriya'nın kimliği, kişiliği, peygamberliği ve dönemi hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Baş, İslâm, Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Hz. Zekeriya (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 87-117.

65 Derveze, Hz. Muhammed'in Hayatı, 1/268-273; Öztürk, Kur'an Kıssalarının Mahiyeti, 105-120.

66 "Allah elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir" şeklindeki ayetle bu durum açıkça ifade edilmiştir. el-En'am 6/124; Mukâtil, Tefsir, 1/369; Taberî, Tefsir, 12/96. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/73-74.

67 İbn Sa'd, Tabakât, 1/133; Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, Ensâbü'l-eşraf, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/396.

68 Ya'kûbî, Tarih, 1/351. Kasım'ın vefat yaşıyla ilgili farklı görüşler için bk. Halebî, es-Sîre, 3/432.

69 İbn Sa'd, Tabakât, 1/133, 3/7; Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidinnâs, Uyûnu'l-eser, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1993), 2/356-357.

70 Soy vârisi kendisine vâris olacak veya kendisinden sonra neslini devam ettirecek kimsenin olmaması anlamında bir terimdir. Mukâtil, Tefsir, 3/528; Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-Efrîkî, Lisânu'l-Arab (Beirut: Dâru Sâdir, ts.), 4/37.

71 İbn Sa'd, Tabakât, 1/133; Belâzürî, Ensâb, 1/405; İbn Seyyidinnâs, Uyûnu'l-eser, 2/356-357; Halebî, es-Sîre, 3/432-433. Rivayetlere göre Hz. Peygamber'in oğulları Kasım ile Abdullah vefat edince müşriklerin ileri gelenlerinden Âs b. Vâ'il'in, "Muhammed ebter'dir, onun erkek çocukları yaşamıyor, ölümünden sonra adını ancak, soyunu devam ettirecek kimse bulunmayacak" demesi üzerine onu aynı olumsuz vasıfla tavsif eden Kevser sûresi nazil olmuştur. İbn Sa'd, Tabakât, 1/133; Belâzürî, Ensâb, 1/138, 405; Taberî, Tefsir, 24/656-658.

72 Derveze, Hz. Muhammed'in Hayatı, 2/105.

gelen ailesiyle birlikte dönmeyi reddedip Hz. Peygamber'i tercih edince⁷³ Resûlullah, onu alıp Kâbe'ye (Hicr'e) götürdü ve orada bulunan insanlara (Kureyşliler'e) "Şahit olunuz! Zeyd, benim oğlumdur, ben ona vâris olurum, o da bana vâris olur"⁷⁴ dedi. Bundan sonra Zeyd, her ne kadar aralarında 10 yaş olsa da,⁷⁵ İslam öncesi mevcut Arap tebennî (oğul/evlat edinme) geleneklerine⁷⁶ uygun olarak "Muhammed'in oğlu (Zeyd b. Muhammed)" diye çağrıldı.⁷⁷ Artık Zeyd, Hz. Peygamber'in aile fertlerinden ve en yakın akrabalarından biri oldu.⁷⁸ Allah resûlü, zaman zaman Zeyd'e karşı büyük ilgi ve sevgisini, takdirlerini dile getirdi.⁷⁹ Öyle ki Zeyd'i çok sevdiği için ona "Zeydü'l-Hub/Hib" veya "Hıbbü Resûlillah/Resûlullah'ın sevgilisi" ismi/lakabı verilmişti.⁸⁰

Hz. Peygamber, azatlısı ve evlatlığı Zeyd'i, Mekke'de azatlı dadısı Ümmü Eymen'le;⁸¹ Bedir savaşından sonra da halasının kızı Zeynep bint Cahş ile evlendirdi. Ancak Zeynep bint Cahş ile bu evliliği, şiddetli geçimsizlik nedeniyle uzun sürmedi. Zeyd; Hz. Peygamber'in, eşini boşaması yönündeki telkinlerine rağmen Zeynep'i boşadı. Resûlullah, Arap örfünün aksine⁸² Zeyd'den boşanan Zeynep bint Cahş ile evlenince münafıklar ve Yahudiler⁸³ "Muhammed, evladın karısıyla evlenmeyi haram kılıyor fakat kendisi oğlunun eşini alıyor, geliniyle evleniyor" şeklinde onun hakkında ileri geri konuşmaya başladılar. Bu olay üzerine "Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir...";⁸⁴ "Evlat edindiklerinizi öz babalarına nispet ederek çağırın..."⁸⁵ ayetleri nazil olduktan sonra Zeyd, öz (biyolojik) babasına nispet edilerek "Zeyd b. Hârîse" adıyla çağrılmaya başlandı.⁸⁶

Söz konusu ayetler, genellikle evlilik hadisesi (Hz. Peygamber'in Zeynep bint Cahş ile evliliği) ve evlatlık (tebennî) hükmünün kaldırılması ile ilgili görülüp yorumlanmıştır.⁸⁷ Ancak konu bağlamında serdedilen bazı rivayetler, ayetlerin aynı zamanda Zeyd'in konumu⁸⁸ ve Hz. Peygamber'in tek erkek vârisi olması tartışmalarıyla alakalı olarak nazil olduğunu göstermektedir. Zira tefsir kaynaklarında "Şayet Muhammed'in oğlu olsaydı ondan sonra resûl ve nebî olurdu veya "Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir..." ayetiyle evlatlık hükmü (tevârüs) kaldırılmasaydı Zeyd b. Muhammed, nebî olurdu."⁸⁹ şeklindeki kayıtlar da nübüvvet görev ve geleneğinde veraset düşüncesine işaret etmektedir.

Bazı rivayetlere göre Zeyd b. Hârîse'nin nübüvvet konusunda Resûlullah'la ilişkilendirilmesi ve onun meşru vârisi/veliahdı olduğu söylentileri⁹⁰ üzerine "Allah hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır. ... evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır..."⁹¹ ayeti nazil olmuştur.⁹² Böylece Zeyd'in, gerçekte nebînin değil, Hârîse'nin biyolojik oğlu olduğu, Resûlullah'a vâris olacak bir öz oğlunun bulunmadığı, dolayısıyla nübüvvet'e de vâris olamayacağı belirtilmiştir.⁹³

Farklı yorum ve tartışmalar bulunmakla birlikte bu bağlamda zikredilen "Muhammed, sizin erkeklerinizden/adamlarınızdan hiçbirinin babası değildir. Fakat O, Allah'ın resûlü ve peygamberlerin de sonucusudur."⁹⁴ meâlindeki ayet, Zeyd'in, Hz. Peygamber'in oğlu olmadığını,

73 İbn Hişâm, es-Sîre, 1/248. Zeyd'in babasının Mekke'ye İslam'ın doğuşundan önce mi yoksa sonra mı geldiği konusunda tartışmalar için bk. Ebû Zekerriya Yahya b. Şeref en-Nevevî, Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/203; Mustafa Kılıç, Zeyd b. Hârîse (İstanbul: Siyer Yayınları, 2016), 48-49.

74 Cahiliye döneminde evlat edinilen evlatlığın birbirlerine her hususta mirasçı oldukları, diğer erkek çocukların payı gibi ona da mirastan pay ayrıldığı bilinmektedir. Buhârî, "Nikâh", 16 (No. 4800); Sa'lebî, el-Keşf ve'l-be'yân, 8/8; Zemaşerî, Keşşâf, 3/530; Kurtubî, el-Câmi', 14/119.

75 İbn Sa'd, Tabakât, 3/44; Belâzürî, Ensâb, 1/470. Hz. Peygamber'in Zeyd'den 10 veya 20 yaş büyük olduğunu belirten görüşler için bk. Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillâh b. Abdilber en-Nemerî, el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beirut: Dâru'l-Cil, 1992), 2/543.

76 Diğer bazı toplumlarda olduğu gibi İslam öncesi Araplarda da hukuki sonuçlar doğuran fiilî evlatlık kurumu mevcuttu. Cahiliye örfüne göre kişi, çeşitli gerekçelerle başkasına ait bir çocuğu evlat edinip nesebine katabilirdi. Evlat edindiği çocuk, neseb, evlenme, boşanma, miras gibi konularda sosyal ve hukukî açıdan o adamın öz evladı gibi kabul edilir, o kimseye nispetle anılır. Zemaşerî, Keşşâf, 3/530; Cevâd Ali, Mufassal, 7/358-360, 10/231; Ahmet Ekşi, İslam Hukuku Bakımından Evlat Edinme (Tebennî) (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 38-39.

77 İbn Sa'd, Tabakât, 3/42; Belâzürî, Ensâb, 1/468-469; İbn Abdilber, İstîâb, 2/543; Süheylî, Ravdû'l-ünûf, 2/290-292; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fi temyizis-sahâbe, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beirut: Dâru'l-Cil, 1992), 2/598-599. Evlat edinme işinin nübüvvet öncesinde Zeyd henüz sekiz yaşında iken gerçekleştiği yönündeki bilgiler için bk. İbn Hişâm, es-Sîre, 1/247-248; İbn Abdilber, İstîâb, 2/543; Halebî, es-Sîre, 1/388.

78 Zeyd'in, Hz. Peygamber ve hanesiyle ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kılıç, Zeyd b. Hârîse, 34-71.

79 İbn Sa'd, Tabakât, 3/43-44; Buhârî, "Fezâilü's-Sahâbe", 17 (No. 3524, 3525); Belâzürî, Ensâb, 1/470; İbn Hacer, İsâbe, 2/601.

80 İbn Sa'd, Tabakât, 3/40; Belâzürî, Ensâb, 1/469; İbn Abdilber, İstîâb, 2/546; Şâmî, Sübûlü'l-hüdâ, 11/407. Hz. Peygamber'in Zeyd'e karşı sevgisi hakkında geniş bilgi için bk. Recep Erkocaaslan, Zeyd b. Hârîse (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 24-33.

81 İbn Abdilber, İstîâb, 2/546. Zeyd b. Hârîse'nin diğer evlilikleri hakkında detaylı bilgi için bk. Kılıç, Zeyd b. Hârîse, 57-61, 77-93; Erkocaaslan, Zeyd b. Hârîse, 37-50.

82 Evlatlık, öz evlat gibi kabul edildiğinden cahiliye Arapları evlatlığın karısıyla evlenmeyi haram (yasak ve ayıp) sayıyorlardı. Sa'lebî, el-Keşf ve'l-be'yân, 8/49; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, Tefsirü'l-Kur'an, thk. Yasir b. İbrahim Güneym b. Abbas (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997), 4/289. Resûlullah'ın, bu cahiliye âdetini ortadan kaldırarak amacıyla Zeynep'le evlilik gerçekleştirdiğine dair bk. Şâmî, Sübûlü'l-hüdâ, 10/441.

83 Hz. Peygamber aleyhinde çıkan bu dedikodulara sadece münafıklar ve Yahudiler değil, bazı müminler/sahabiler de iştirak etmiştir. Bu yüzden de Allah resûlünün icitmemeleri konusunda uyarılmışlardır. Zemaşerî, Keşşâf, 3/572-573; Yasin Meral, "Ey İman Edenleri! Siz de Musa'ya Eziyet Edenler Gibi Olmayın!" (Ahzâb 33: 69), Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum, Nüzul-Sîret İlişkisi, ed. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 134, 137-139.

84 el-Ahzâb 33/40. Adı geçen ayet, dini ve hukuki yönü bulunan eski bir Arap geleneğini ortadan kaldırarak üvey çocuğun hiçbir zaman öz oğul gibi olmayacağını, babanın ve oğlunun birbirlerinin mirasından pay alamayacaklarını karara bağlamıştır. Mutahharî, Hâtemiyyet Peygamberliğinin Sona Erişi (Ankara: Fecr Yayınları, 1997), 11, 13.

85 el-Ahzâb 33/5. Mezkur ayet ininceye dek Zeyd'e "Zeyd b. Muhammed" denilmiştir. Buhârî, "Tefsir", 274 (No. 4504); Halebî, es-Sîre, 1/389; 3/449, 456. Ayetin nüzulünden sonra Kureyş'ten diğer evlat edinilenlerin çocukları da aynı şekilde öz babalarına nispet edilmiştir. İbn Sa'd, Tabakât, 3/43; Belâzürî, Ensâb, 1/469; Halebî, es-Sîre, 2/127.

86 Mukâtil, Tefsir, 3/35; İbn Sa'd, Tabakât, 3/42-43; Belâzürî, Ensâb, 1/469; Sa'lebî, el-Keşf ve'l-be'yân, 8/7; İbn Abdilber, İstîâb, 4/1849-1850. Zeyd b. Hârîse'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Kılıç, Zeyd b. Hârîse (İstanbul: Siyer Yayınları, 2016); Recep Erkocaaslan, Zeyd b. Hârîse (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018).

87 Taberî, Tefsir, 20/278; İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 21/251 vd.; Hadiye Ünsal, "Metin İçi ve Metin Dışı Bağlam Çerçevesinde Ahzâb Suresinin Nüzul Ortamı ve Temel Vurguları", Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum, Nüzul-Sîret İlişkisi, ed. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 100-111.

88 Zeyd'in pek çok seriyeye komutan tayin edilmesi onun konununun bir işareti olarak görülmüştür. Zeyd'in katıldığı gazveler ve komuta ettiği seriyeler hakkında detaylı bilgi için bk. Erkocaaslan, Zeyd b. Hârîse, 53-92. İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 21/251 vd.; Hadiye Ünsal, "Metin İçi ve Metin Dışı Bağlam Çerçevesinde Ahzâb Suresinin Nüzul Ortamı ve Temel Vurguları", Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum, Nüzul-Sîret İlişkisi, ed. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 100-111.

89 Mukâtil, Tefsir, 3/49. Mukâtil'in kaydında "Eğer Muhammed'in oğullarından biri yaşıyor olsaydı o da nebî ve resûl olacaktı" veya "Zeyd b. Hârîse Muhammed'in öz oğul olsaydı o da nebî ve resûl olacaktı." denilmektedir. Yine tefsirlerde "Allah resûlünün bülüğ çağına ermiş erkek çocuğu olsaydı o da nebî olurdu. Bu durumda ise Hz. Peygamber, son peygamber olmazdı." şeklinde rivayetin farklı bir varyantı da bulunmaktadır. Zemaşerî, Keşşâf, 3/553.

90 Hz. Aişe'den nakledilen "Zeyd yaşasaydı Resûlullah, kendisinden sonra onu halife bırakırdı." tarzındaki rivayetler de Zeyd'in nübüvvet ve hilafet tartışmalarının odağında olduğunu göstermektedir. İlgili rivayetler için bk. Abdürrezzâk, Musannef, 6/392 (No. 32307), 7/415 (No. 36978); İbn Sa'd, Tabakât, 3/45-46; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 43/74 (No. 25898), 252 (No. 26174), 412 (No. 26410); Belâzürî, Ensâb, 1/472; Makrîzî, İmtâ'ü'l-esmâ, 6/307; İbn Hacer, İsâbe, 2/601. Hz. Aişe'nin bu değerlendirmesini, Hz. Peygamber'in ona olan güveni ve halifelik nitelikleri taşıdığı şeklinde anlamak da mümkündür. Kılıç, Zeyd b. Hârîse, 30.

91 el-Ahzâb 33/4. Evlatlık meselesiyle ilgili 4-5. ayetlerin Hz. Peygamber'in Zeynep bint Cahş ile evlenmesi ilgisiz hususunda bk. Ünsal, "Ahzâb Suresinin Nüzul Ortamı ve Temel Vurguları", 100-111.

92 Sem'ânî, Tefsirü'l-Kur'an, 4/257. Ayrıca bk. Taberî, Tefsir, 20/205-207.

93 Zemaşerî, Keşşâf, 3/553. "Peygambere vâris olunamaz veya Peygamberler mal-mülk miras bırakmazlar ..." şeklindeki rivayetler için bk. İbn Sa'd, Tabakât, 2/314-316; Buhârî, "Humus", 1 (No. 2926), "Ferâiz", 2 (6346); İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-nihâye, 5/316-312.

94 el-Ahzâb 33/40. Ayette geçen "hâtemü'n-nebiyyin" terkindeki hâtem kelimesi, kıraat imamları tarafından, hâtem (mühür) veya hâtim (mühürleyen, bitiren, sona erdiren) şeklinde iki türlü okunmaktadır. Birbirine yakın her iki anlam da nübüvvet kurumunun sona erdiğini, İslam peygamberinin son peygamber olduğunu bildirmektedir. Taberî, Tefsir, 20/279; Sa'lebî, el-Keşf ve'l-be'yân, 8/51; Mutahharî, Hâtemiyyet, 14-15; Metin Yurdagöç, "İslam Düşünce Tarihinde Hâtem-i Nübüvvet Meselesi", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13-15 (1997), 304-305.

bu sebeple Zeynep'le yapılan evliliğin meşru olduğunu vurgulamasının yanında, İslami literatürde genellikle peygamberlik müessesesi-nin Hz. Peygamber ile sona erdiğini, onun peygamberler zincirinin son halkası ve mührü olduğunu gösteren bir delil olarak kabul edilmiştir.⁹⁵ Her ne kadar müfessirler, söz konusu ayeti genellikle Yahudilerde görüldüğünün aksine nübüvvetinin babadan oğula intikal etmediğine, dolayısıyla yeni bir peygamber beklentisi içinde bulunulmaması gerektiğine bir işaret olarak görseler de⁹⁶ nüzul döneminde daha sonra cereyan eden hadiselerde de nübüvvette veraset düşüncesinin tezahür ettiğini görüyoruz. Nitekim evlatlığı Zeyd meselesi hicrî 5. yılda⁹⁷ vahyin müdahalesiyle çözüme kavuşturulduktan veya nübüvveti vâris olma hususunda evlatlığın hiçbir dini ve hukuki yönünün bulunmadığı ortaya konulduktan sonra bu kez de küçük yaştaki (veya henüz bebek olan) öz oğlunun veraseti gündeme getirilmiştir.

Risalet döneminde Zeyd'den sonra nübüvvet tartışmalarının odağında olan ve nübüvveti vâris olacağı ileri sürülen bir diğer isim de Resûlullah'ın, Kıbtî (Mısır) asıllı câriyeden doğan öz oğlu İbrahim'dir.

Rivayetlere göre Bizans'ın Mısır genel valisi Mukavkıs (Cüreyc b. Mina) tarafından 7/628 yılında⁹⁸ Hz. Peygamber'e gönderilen çeşitli hediyeler arasında Mâriye bint Şem'ün adlı Kıbtî asıllı bir câriye (kadın köle) de bulunmaktaydı. Resûlullah; sarayda yetişmiş, beyaz tenli, kıvrıkcık saçlı, güzel bir kadın olan Mâriye'yi (İslamiyet'i kabul etmesinden sonra) nikâhladı ve Medine'nin yüksek kesimlerinde (Avâfî, Âliye bölgesinde) bir eve⁹⁹ yerleştirdi. Resûlullah'ın, hicretin 8. yılında (Zilhicce ayında) ondan bir oğlu dünyaya geldi. Daha önce Hz. Hatice'den doğan erkek çocuklarının ölmesinden dolayı As b. Vâil gibi müşrikler tarafından "ebter" diye tavsif edilen¹⁰⁰ Allah resûlü, büyük bir sevinç duydu ve oğluna büyük atası İbrahim'in (as) adını koydu; sevincinin tezahürü olarak da kurban kesip çeşitli hediyeler ve sadakalar dağıttı. Ancak bu durum, yani hem Kıptî bir cariyeden çocuğun olması hem de çocuk ve annesine (ümmüveled) yoğun ilgi gösterilmesi, Hz. Peygamber'in diğer eşlerinin çok zoruna gitti ve onu kiskanmalarına, farklı dedikoduların yayılmasına da neden oldu.¹⁰¹ Hatta münafıklar tarafından Hz. Mâriye'nin Kıbtî bir köle (Me'bûr/Hasî) ile ilişkisi olduğu iftirası dahi ortaya atıldı.¹⁰² Aslında Hz. Peygamber'in mirasını devam ettirecek olması hasebiyle bütün dikkatler İbrahim üzerinde toplanmıştı. İbrahim, eski Arap geleneklerine uygun olarak sütanneye verildi. Sütannenin (Benî Mâzin'den Ümmü Bürde Havle-Ebû Seyf Berâ ailesinin) yanında iken Resûlullah, onu görmeye giderdi.¹⁰³

İbrahim, doğumundan 16 veya 18¹⁰⁴ ay sonra 10/632 yılında vefat etti.¹⁰⁵ Resûlullah, henüz süttan kesilmemiş olan İbrahim'in ölümüne çok üzüldü.¹⁰⁶ Evlatlarını bir bir kaybeden Allah resûlünün, İbrahim'in (başka bir rivayete göre Kasım'ın) cenazesi esnasında dağa dönerek söylediği "Ey dağ, benim yerimde olsaydın yıkılıp giderdin"¹⁰⁷ sözü de acısının büyüklüğünü göstermektedir.

İşte Hz. Peygamber'in çocuklarının ölümlerinden dolayı tam bu bağlamda "Nebînin oğlu İbrahim yaşasaydı veya Hz. Muhammed'den sonra yaşaması takdir edilmiş olsaydı dosdoğru bir nebî (sıddıkan nebiyyâ) olurdu. Başka bir ifadeyle "nebîden sonra bir peygamber gelecek olsaydı, İbrahim yaşardı, fakat yaşamadı."¹⁰⁸ mealinde nübüvvetin miras yoluyla intikaline dair bazı düşünceler sadır olmuştur. Aynı şekilde bizzat Hz. Peygamber'e nispet edilen "Eğer İbrahim yaşasaydı dosdoğru bir nebî¹⁰⁹ olurdu, dayılarını azat ederdi, bütün Kıbtîlerden cizyeyi kaldırdım, dayılarından hiçbirisi de köle olmazdı."¹¹⁰ Mısır'a girdiğinizde veya Mısır'ı ele geçirdiğinizde, sıhriyet dolayısıyla onlara iyi muamele ediniz, zira onlar artık sizin zimmetinizdedir."¹¹¹ şeklindeki rivayetler de nübüvvetin aynı zamanda saltanat olarak algılandığını teyit etmektedir.

Rivayetlerde de görüldüğü gibi¹¹² Hz. Peygamber'den sonra peygamber gelip gelmeyeceği veya gönderilip gönderilmeyeceği oğlunun yaşamasına bağlanmıştır. Hatta kendisinden sonra peygamber gelmeyeceği için erkek çocukları kendisinden sonraya bırakılmamıştır.¹¹³ Dolayısıyla "İbrahim yaşasaydı dosdoğru bir nebî olurdu"¹¹⁴ "Peygamberden sonra bir peygamber gönderilecek olsaydı oğlu İbrahim ölmezdi."¹¹⁵ gibi farklı varyantlarıyla serdedilen bu görüşler; nüzûl dönemi Araplarının, nübüvvetin veraset yoluyla kime ve nasıl intikal edeceğine dair kanaatlerini açığa vurmaktadır. Her ne kadar müttekaddimûndan bazıları konuyla alakalı bu nakilleri, gayba dair söylenmiş

95 Mutahharî, Hâtemiyet, 9-10; Metin Yurdagür, "Hatm-i Nübüvvet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/477-478; Yusuf Şevki Yavuz, "Hz. Muhammed'in Peygamberliği ve Son Peygamber Oluşu", Vahiy ve Peygamberlik (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 321-360. Rivayetlere göre bizzat Hz. Peygamber de, kendisinin peygamberlerin sonuncusu veya mührü (peygamberlik binasının tamamlayıcısı) olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, Müsned, 37/78-79 (No. 22395), 38/380 (No. 23358); Buhârî, "Menâkıb", 16 (No. 3341-3342); Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîhu Müslim, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), "Fezâil", 20-22 (No. 2286), 124 (No. 2354); Şâmî, Sübûlü'l-hüdâ, 1/452-453. Ayrıca Resûlullah'ın kendisini "âkıb (peşi sıra kendisinden sonra nebî gelmeyen kimseler) olarak tavsifi hakkında bk. Müslim, "Fezâil", 124-125 (No. 2354); Sa'lebi, el-Keşf ve'l-beân, 8/51; Şâmî, Sübûlü'l-hüdâ, 1/402-405.

96 Yurdagür, "Hatm-i Nübüvvet", 16/478; Yurdagür, "İslam Düşünce Tarihinde Hatm-i Nübüvvet Meselesi", 305.

97 Sürenin nüzûl tertibi hakkında bk. Ünsal, "Ahzâb Suresinin Nüzul Ortamı ve Temel Vurguları", 95-98, 118.

98 Belâzürî, Ensâb, 1/448-449.

99 Hz. Mâriye'nin Âliye mahallesinde oturduğu ev, daha sonra "Meşrebetü Ümmi İbrahim" diye isimlendirilmiştir. İbn Sa'd, Tabakât, 8/212; Şâmî, Sübûlü'l-hüdâ, 8/406, 11/219.

100 İbn İshâk, es-Sîre, 245, 272; İbn Sa'd, Tabakât, 1/133; Belâzürî, Ensâb, 1/138-139, 405; Taberî, Tefsîr, 24/657-658; Süheylî, Ravdû'l-ünûf, 3/244.

101 İbn Sa'd, Tabakât, 1/134-135, 8/212-213; Belâzürî, Ensâb, 1/448-450; İbn Abdilber, İstîâb, 1/54-59; Makrîzî, İmtau'l-Esmâ, 5/335-336, 6/130.

102 Belâzürî, Ensâb, 1/450; İbn Abdilber, İstîâb, 4: 1912; İbn Hacer, İsbâbe, 5/699-701. Hz. Peygamber'e Mâriye ile birlikte hediye edilen (amcasının oğlu) köle Me'bûr'un, Mâriye'nin hizmetlerini yürütmesi, yanına sıkıklıkla girip çıkması sebebiyle münafıklar dedikoduya başlamışlardır. İbrahim'in babasının Me'bûr olduğu yönündeki iddianın gerçek olup olmadığını araştırmak için Hz. Ali görevlendirilmiş ve nihayetinde asılsız olduğu anlaşılmıştır. İbn İshâk, es-Sîre, 271; Belâzürî, Ensâb, 1/450; Şâmî, Sübûlü'l-hüdâ, 11/21, 219. Resûlullah'ın kuşkusunun Cebrail tarafından giderilmesi hususunda bk. Ebû'l-Hasen Nuru'ddîn Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, Mecmeu'z-zevâid ve menbaul-fevâid, thk. Hüsameddin el-Kudsi (Kahire: Mekettebül-Kudsi, 1994), 4/329, 9/161.

103 İbn Sa'd, Tabakât, 1/136-137; İbn Abdilber, İstîâb, 1/54-55; Makrîzî, İmtau'l-Esmâ, 5/335-336.

104 İbn İshâk, es-Sîre, 270; İbn Sa'd, Tabakât, 1/142-143; Belâzürî, Ensâb, 1/450-451.

105 İbn Sa'd, Tabakât, 1/140-141, 144; İbn Abdilber, İstîâb, 1/54-58; Makrîzî, İmtau'l-Esmâ, 5/338. Hz. Mâriye hakkındaki geniş bilgi için ayrıca bk. Emine Peköz, "Hz. Peygamber'in Cârîyesi Mâriye", Siyer Araştırmaları Dergisi 1 (Ocak-Haziran 2017), 69-92; Hakan Temir, "Hz. Peygamber'in Cârîye Eşi Mâriye'nin Hayatı", Hadis ve Siyer Araştırmaları 6/2 (2020), 317-352.

106 İbn Sa'd, Tabakât, 1/137-140, 142; Buhârî, "Cenâiz", 42 (No. 1241); İbn Abdilber, İstîâb, 1/55-58; Makrîzî, İmtau'l-Esmâ, 5/338-339.

107 Belâzürî, Ensâb, 1/452; Ya'kûbî, Tarih, 1/351; Makrîzî, İmtau'l-Esmâ, 5/339.

108 İbn Sa'd, Tabakât, 1/140; İbn Abdilber, İstîâb, 1/60; Makrîzî, İmtau'l-Esmâ, 5/340; İbn Hacer, İsbâbe, 1/173-174; Şâmî, Sübûlü'l-hüdâ, 11/25-26. Bu duruma Hassan b. Sâbit de bir şiirinde temas etmiştir. Makrîzî, İmtau'l-Esmâ, 5/340.

109 Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in, oğlu İbrahim'den "nebînin oğlu nebî" diye bahsettiği nakledilmektedir. İbn Asâkir, Tarihu Medineti Dimeşk, 3/145.

110 İbn İshâk, es-Sîre, 270; İbn Sa'd, Tabakât, 1/144; Belâzürî, Ensâb, 1/450; İbn Abdilber, İstîâb, 1/59; Makrîzî, İmtau'l-Esmâ, 5/338.

111 Abdürrezzâk, Musannef, 6/58 (No. 9996); İbn Abdilber, İstîâb, 1/59; Makrîzî, İmtau'l-Esmâ, 5/337; Şâmî, Sübûlü'l-hüdâ, 11/26-27; Halebi, es-Sîre, 3/437-438.

112 Buhârî, "Edeb", 109 (No. 5841); Makrîzî, İmtau'l-Esmâ, 5/340; İbn Hacer, İsbâbe, 1/174.

113 İbn Abdilber, İstîâb, 1/60; Makrîzî, İmtau'l-Esmâ, 5/340. İbn Âşûr da Hz. İsa'da olduğu gibi peygamberlerin soylarını devam ettirecek erkek çocuklarının olmaması ile nübüvvetin son bulması veya Hz. Peygamber'in erkek evladının olmaması ile son peygamber oluşu arasında bir ilişkinin olduğuna işaret etmeyi ihmal etmemiştir. İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 22/44-45. Ayrıca bk. Meral, "Ey İman Edenler! Siz de Musa'ya Eziyet Edenler Gibi Olmayın! (Ahzâb 33: 69)", 142.

114 İbn İshâk, es-Sîre, 270; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 19/359 (No. 12358).

115 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 31/454 (No. 19109).

cesur sözler¹¹⁶ olarak değerlendirirse de bunlar esasında o toplumun nebî kavramına yükledikleri anlamları, nübüvveti bakışlarını, nübüvveti verasetin bir parçası olarak gördüklerini belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır.

Şunu da belirtelim ki o dönemde veraset düşüncesi sadece peygamber ailesiyle sınırlı kalmamıştır. Arap yarımadasında bazı güçlü Arap kabileleri de nübüvvetle saltanat (siyasal otorite/iktidar) arasında bir bağ kurarak hak iddiasında bulunmuşlardır. Nitekim Hz. Peygamber'in Mekke devrinin ikinci periyodunda, Tâif'ten döndükten sonra hac mevsiminde Mekke dışındaki kabilelerle görüşmeler yaparak kendisini kabile liderlerine arzetmesi ve onlardan himaye/sığınma talep etmesi sırasında¹¹⁷ Âmir b. Sa'sa'a oğullarından Beyhare b. Firâs (Abdullah b. Firâs), peygamberliği devredilecek bir makam olarak görüp pazarlık konusu yapmıştır. Rivayetlere göre Resûlullah'ın Kureyş'e karşı destek isteği karşısında Beyhare b. Firâs el-Âmirî "*Biz seni (İsmailoğulları'nı) lider kabul edip sana biat edersek ve sen de düşmanlarına üstün gelirken veya Allah da seni muhaliflerine galip kılsa senden sonra yönetim işini (emirliği/idareyi) bize bırakacak mısın?*" diye sorunca Resûlullah, "*Emr (yönetim işi, tabir caizse kut), Allah'ın elindedir, dilediğine verir.*" demiştir. Bunun üzerine Beyhare, "*Biz senin uğruna kendimizi Araplara hedef/siper yapacağız, canımızı feda edeceğiz, fakat sen galip gelince iktidar/yönetim, başkasının eline geçecek öyle mi, senin önderliğine ihtiyacımız yok.*" diyerek Hz. Peygamber'in teklifini reddetmiştir.¹¹⁸

Aynı şekilde Medine döneminin sonlarına doğru (10/632) bazı kabile liderleri, siyasi ve iktisadi nedenlerle peygamberlik iddiasında bulunmuş, nübüvvetle ortak olduklarını dile getirmiş, vefatından sonra nübüvvetin (ve yönetim işinin)¹¹⁹ kendilerine bırakılmasını veya "*bizden bir Nebî, sizden bir Nebî (sizden bir yönetici bizden bir yönetici)*"¹²⁰ şeklinde nübüvvetin ve otoritenin aralarında taksim edilmesini teklif etmişlerdir.¹²¹ Dolayısıyla Esved, Müseylime ve Tuleyha gibi kâhîn ve reislerin daha Hz. Peygamber'in sağlığında peygamberlik iddiasıyla¹²² ortaya çıkarak hatırı sayılır taraftar bulmalarını da, Araplar'daki mevcut peygamber/nebî tasavvuruyla¹²³ izah etmek mümkündür. Bu durum da Arap-İbrânî toplumunda nübüvvetin, kimi zaman diğer toplumlardaki bölgesel hanedanlık ve krallık gibi algılanıp anlaşıldığını göstermektedir.¹²⁴

Sonuç

Kur'an'da İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerin tarihine (kıssalarına) bakıldığında öncelikle baba-oğul peygamberler dikkat çekmekte, nübüvvetin babadan oğula geçerek bir hanedan boyunca devam ettiği açık bir biçimde görülmektedir. Ancak Orta Çağ devletlerinde olduğu gibi Peygamberlik geleneğinde de verasetin mutlak anlamda bir prensip olarak algılanıp uygulandığını söylemek mümkün değildir. Elbette hanedan sistemlerinde her evladın mutlak anlamda hükümdar olması mümkün olmadığı gibi her peygamberin oğlunun da peygamber olması gerekmez. Fakat nüzûl dönemi Araplarının da İbrânîler'deki mevcut telakkiye katılıp verasete dayalı nübüvvet anlayışına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

İslamî literatürde nübüvvet-saltanat ilişkisini gözler önüne seren veya az da olsa nübüvvetin aynı zamanda saltanat gibi algılandığını teyit eden örneklerin mevcudiyetini belirtmek isteriz. Konuyla alakalı rivayetler, Resûlullah söz konusu olduğu zaman daha çok nübüvvetin doğal vârisi konumunda görülen veya müstakbel nebî olarak tasavvur edilen evlatlığı Zeyd b. Hârîse ve öz oğlu İbrahim ekseninde yoğunlaşmaktadır. Bunlar, Hz. Peygamber'in nübüvvetine kimin vâris olacağına ilişkin birtakım faraziyelere dayanan yorum ve tartışmalardan ibaret olsa da aynı zamanda nüzûl dönemi Arapların peygamber ve peygamberlikle ilgili telakkilerini yansıtmaları açısından da son derece önem arz etmektedir.

Araştırma sonucunda, Kur'an'da Hz. Peygamber için kullanılan "nebîlerin sonuncusu (hâtemü'n-nebiyyîn)" ifadesinin, nüzûl döneminde bazı muhataplar tarafından genel bir hüküm olarak anlaşılmadığı görülmektedir. Kanaatimize göre ayet, Resûlullah'ın nübüvvet görevine vâris olacak bir öz oğlunun bulunmaması hasebiyle muhatapların, cahiliye âdetine uyarak aralarında kan bağı bulunmayan bir evlatlığa (Zeyd b. Hârîse'ye) intikal edeceği yönünde bir peygamber beklentisi içine girmemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte "hâtemü'n-nebiyyîn" ifadesi, önceleri sahabe arasında sadece evlatlığı Zeyd'in verasetiyle ilgili düşünülmüş ise de Zeyd'den sonra öz oğlu İbrahim'in veraseti yeniden konuşulup tartışılmıştır. Bu da nüzûl dönemi Arapların, en azından bir kısmının, nübüvvetin sonluluğuyla ilgili bir düşünceye sahip olmadıklarını ihlas etmektedir.

Literatürde hatm-i nübüvvetin (nübüvvetin sonluluğunun) çoğunlukla Hz. Peygamber'in erkek evlatlarının yaşamamasıyla bağlantılı olarak değerlendirilmesi düşündürücüdür. Ayrıca Hz. Peygamber'in nübüvvetinin sonlarına doğru peygamberlik iddiasında bulunanlara karşı yazdığı cevabî mektuplarında nübüvvetin sonluluğu konusuna herhangi bir atıfta bulunmaması da dikkat çeken bir diğer husustur.

Ancak gerek Kur'an'da nübüvvet karşıtlarına verilen cevaplarda gerekse Hz. Peygamber'in nübüvvetine ortaklık teklif edenlere gönderilen mektuplarda peygamberliğin, yalnızca Allah'ın iradesine bağlı olduğu; onu, kullarından dilediğine ve layık olana verdiği açıkça ifade edilir. Bu yüzdendir ki Allah resûlü, nübüvvetle ilgili bir yanılığa da yol açmamak için kendinden sonra yönetime sahip olacak herhangi birini vâris göstermemiştir.

116 Nevevî, Tehzîbü'l-esmâ, 1/103. Mezkûr rivayetlerin sahih olduğunu söyleyen İbn Hacer'in, Nevevî'nin bu nakline itirazları hakkında bk. İbn Hacer, İsbâbe, 1/175. İsrâfil Balcı ise oğlu İbrahim'in vefatıyla ilgili Hz. Peygamber'e atfedilen bu sözlerin kaynaklara çarpıtılmış bir şekilde yansıtılmış olabileceğini, Kur'an ve Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle örtüşmediğini söylemektedir. İsrâfil Balcı, "Erken Dönem Arap Kültüründe Peygamberlik Tasavvuru", EKEV Akademi Dergisi 10/29 (2006), 126.

117 İbn Hişâm, es-Sîre, 1/422.

118 İbn Hişâm, es-Sîre, 1/424-425; Süheylî, Ravd'ül-ünûf, 4/35-36; Taberî, Tarih, 1/556; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye, 3/171. Söz konusu rivayetin devamında Hz. Peygamber ile Beyhare arasında geçen bu diyalog, hac dönüşü Benî Âmir ileri gelenlerinden birine aktarılınca o, İsmailoğulları'ndan hiç kimsenin o güne kadar peygamberlik iddiasında bulunmadığını ve dolayısıyla gerçek bir nebî olduğunu söyleyerek kabilesine ona sahip çıkmalarını ve onunla birlikte hareket etmelerini tavsiye etmiştir.

119 Şartlı olarak Hz. Peygamber'den kendilerini vâliht tayin etmesini istemeleri hakkında bk. Buhârî, "Menâkib", 22 (No. 3424), "Meğâzî", 66-67 (No. 4112, 4118).

120 Taberî, Tarih, 2/278; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye, 6/356; Makrîzî, İmtâ'u'l-esmâ, 14/250-251.

121 Geniş bilgi için bk. İbn Hişâm, es-Sîre, 2/276-277, 600-601; İbn Sa'd, Tabakât, 1/273, 316-317; Makrîzî, İmtâ'u'l-esmâ, 2/100-101, 14/225-236.

122 Makrîzî, İmtâ'u'l-esmâ, 2/101.

123 Balcı, "Erken Dönem Arap Kültüründe Peygamberlik Tasavvuru", 112, 122-123. Henüz Hz. Peygamber ölmeden başlayan Ridde (dinden dönme) ve başkaldırı hareketleri sırasında Arap kabile liderlerinin veya kabile mensuplarının nübüvvet algıları/anlayışları veya nübüvvet müessesesi ile ilgili kanaatleri hakkında geniş bilgi için bk. Hüseyin Sarıkaya, "Mütebâbil Meselesi Bağlamında Câhiliye Araplarının Nübüvvet Telakkileri", İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi 4/2 (2018), 173-214.

124 Peygamberliğin kabilelere özgü önemli bir mevki olarak algılanması ve kabile reisliğiyle eşdeğer bir makam olarak görülmesi hususunda bk. Taberî, Tarih, 2/262; İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-tarih, 1/608; Sarıkaya, "Mütebâbil Meselesi Bağlamında Câhiliye Araplarının Nübüvvet Telakkileri", 198-206.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826). *Musannef*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855). *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Aktan, Hamza. "Miras". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Alici, Mehmet. "Cahiliye Arabî Bir Peygamber Bekliyor muydu? Âtıl Tanrı/Deus Otiosus Bağlamında Cahiliye Dönemi Peygamber Algısı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 117-154.
- Alp, Ruhat. *Veraset Sistemi Bakımından Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti: Bir Karşılaştırma Denemesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Apak, Adem. *Kabile*. (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Aydın, Mahmut. "Yahya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/232-234. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ayğın, Fadıl. *Son Peygamberi Müjdelemek: Beşâirü'n-Nübüvve*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Balcı, İsmail. "Erken Dönem Arap Kültüründe Peygamberlik Tasavvuru". *EKEV Akademi Dergisi* 10/29 (2006), 126.
- Barlak, Muzaffer. *Kelâm'da Nübüvvet Tartışmaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Baş, Mustafa. *İslam, Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Hz. Zekeriyâ*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892). *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870). *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî tarihî'l-Arab kable'l-İslam*. 20 Cilt. b.y.: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Demircan, Adnan. *Bedevî*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Derveze, İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu. 3 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları 1998.
- Dindi, Korkut. *Siyer-Kur'an İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Ekşi, Ahmet. *İslam Hukuku Bakımından Evlat Edinme (Tebennî)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Erkocaaslan, Recep. *Zeyd b. Hârîse*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak b. Abbas (ö. 278/891-92 [?]). *Ahbâru Mekke fî kadîmî'd-dehr ve hadîsihi*. thk. Abdülmelik b. Abdullah Dehîş. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Hadr, 1994.
- Gündüz, Şinasi. "Şîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Gürkan, Salime Leyla. "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrâilîoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2005), 25-61.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/187-197. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gürkan, Salime Leyla. *Anahatlarıyla Yahudilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Ali b. İbrahim b. Ahmed (ö. 1044/1635). *es-Sîretü'l-Halebîyye-İnsanu'l-Uyûn fî sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Harman, Ömer Faruk. "Dâvûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/21-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Harman, Ömer Faruk. "İbrahim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. "İsrâil (Benî İsrâil)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/193-195. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. "Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/56-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Harman, Ömer Faruk. "Ya'kûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Harman, Ömer Faruk. "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler". *İslam Tetkikleri Dergisi* 9 (1995), 127-161.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nurüddîn Ali b. Ebî Bekr (ö. 807/1405). *Mecmeu'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- İbn Abdilber, Cemalüddîn Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî (ö. 463/1071). *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan (ö. 571/1176). *Tarihu Medîneti Dimeşk*. thk. Muhibbuddîn Ebî Saîd Ömer b. Ğarâme. 70 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed (ö. 245/860). *Kitâbu'l-Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstadter. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Hacer, Şihabüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449). *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (ö. 218/833). *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Muttalibî (ö. 151/768). *Sîretü İbn İshâk*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail (ö. 774/1373). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şîrî. 14 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, 1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî (ö. 276/889). *Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-Efrîkî (ö. 711/1311). *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 230/845). *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1968.
- İbn Seyyidinnâs, Muhammed b. Muhammed (ö. 734/1334). *Uyûnu'l-eser*. thk. İbrahim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbnü'l-Esir, İzzüddîn (ö. 630/1233). *el-Kâmil fî't-tarih*. thk. Abdullâh el-Kâdî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- İnalçık, Halil. "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telakisiyle İlgisi". *AÜSBF Dergisi* 14 (1959), 69-94.
- İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin (ö. 356/967). *el-Eğânî*. thk. Semîr Câbir. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Kaya, Remzi. "Ehl-i kitap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/516-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Kılıç, Mustafa. *Zeyd b. Hârîse*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2016.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Kurt, Ali Osman. "Tâlût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/552-553. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273). *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*. thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. 21 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Makrîzî, Ebû'l-Abbas Takîyyüddîn Ahmed b. Ali (ö. 845/1442). *İmtâu'l-esmâ*. thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Meral, Yasin. "Ey İman Edenler! Siz de Musa'ya Eziyet Edenler Gibi Olmayın! (Ahzâb 33: 69)". *Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum, Nüzul-Sîret İlişkisi*. ed. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767). *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Ahmed Ferîd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Mutahharî. *Hâtemiyyet Peygamberliğin Sona Erişi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1997.
- Müslim, el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875). *Sahîhu Müslim*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref (ö. 676/1277). *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Kissalarının Mahiyeti*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Peköz, Emine. "Hz. Peygamber'in Cârîyesi Mâriye". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 1 (Ocak-Haziran 2017), 69-92.
- Reşîd Rızâ. *Tefsiru'l-menâr*. 12 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (ö. 427/1035). *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002.
- Sâid el-Endelüsî (ö. 462/1070). *Tabakâtü'l-Ümem*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: TYEKB Yayınları, 2014.
- Sarıkaya, Hüseyin. "Mütenebbîler Meselesi Bağlamında Câhiliye Araplarının Nübüvvet Telakkileri". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2018), 173-214.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed (ö. 489/1096). *Tefsirü'l-Kur'an*. thk. Yasir b. İbrahim-Ğuneym b. Abbas. 6 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Sinanoğlu, Mustafa. *Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm'de Nübüvvet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah (ö. 581/1185). *er-Ravdü'l-ünûf*. thk. Ömer Abdüsselam es-Selâmî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Şâmî, Şemsüddîn Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî (ö. 942/1536). *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923). *Tarihu't-Taberî-Tarihu'l-Ümem ve'l-mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923). *Tefsiru't-Taberî-Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. by.: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Temir, Hakan. "Hz. Peygamber'in Cârîye Eşi Mâriye el-Kıbtîyye'nin Hayatı". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 6/2 (2020), 317-352.
- Temir, Hakan. *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Ünsal, Hadiye. "Metin İçi ve Metin Dışı Bağlam Çerçevesinde Ahzâb Suresinin Nüzul Ortamı ve Temel Vurguları". *Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum, Nüzul-Sîret İlişkisi*. ed. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Waardenburg, Jacques. "Mesîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/306-309. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ya'kûbî, Ahmed b. İshak b. Cafer b. Vehb b. Vâzih (ö. 292/905). *Tarihu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrut: Şirketü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2010.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Hz. Muhammed'in Peygamberliği ve Son Peygamber Oluşu". *Vahiy ve Peygamberlik*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Yurdagür, Metin. "Hatm-i Nübüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/477-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yurdagür, Metin. "İslam Düşünce Tarihinde Hatm-i Nübüvvet Meselesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-15 (1997), 303-312.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer (ö. 538/1144). *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Structured Abstract

The relation between God (i.e. Allah) and humans was provided by the institution of prophecy both in the Old Testament and in the Qur'an. This position was established on the principle that God (Lord Yahweh, Allah) informs people of his will and wishes via certain people/messengers chosen from among his servants.

The life stories of the prophets, their struggle for tawhid and preaching have been covered widely in the Qur'an as well as in the Old Testament. Most of the stories constituting approximately one-third of the Qur'an, which considers prophecy as the "pillar" of faith, are about prophets. However, most of the stories of the Qur'an are also related to the People of the Book (Ahl-al Kitāb), especially the Jews and the prophets of the Children of Israel.

The prophecy of Israel, which emerged with the appearance of the Hebrews on the stage of history, constituted the chain that lasted for nearly one thousand years. The constant and successive sending of prophets caused the Children of Israel to perceive prophecy as a sultanate and consider the institution of prophecy as a dynasty. As a matter of fact, the Israelites, after Jesus until the Prophet Mohammad (PbuH) was given prophethood, they always had to wait for a prophet (ruler, messiah/savior king) from their own dynasties.

When the history (story) of the prophets sent to the Children of Israel in the Qur'an is considered, firstly, the father-son prophets (Abraham-Ismael/Isaac, Isaac-Jacob, Jacob-Yusuf, David-Suleiman, Zechariah-Yahya) draws attention, and it is clearly seen that the prophecy passed from father to son and continued throughout a dynasty. However, it is not possible to argue that inheritance was perceived and applied as a principle in the absolute sense in the prophetic tradition just like it was in the medieval states. Of course, it is not possible for every son to be an absolute ruler in dynastic systems, and the son of every prophet does not have to be a prophet. However, it is understood that the Arabs of the period of ignorance (jāhiliyya) and descent, living in the same socio-cultural medium, also joined the current understanding in the Hebrews, and had an understanding of prophecy based on succession.

It is important to state that there are examples in Islamic literature showing the relations between prophethood and sultanate or confirm that prophecy has been also perceived as sultanate, although to a small extent. When the Messenger of Allah is concerned, the narrations focus on his adopted son Zayd b. Hārise and his own son Ibrahim. Although these consist of interpretations and discussions based on certain assumptions about who will inherit the prophet's prophethood, the period of nuzul (the revelations) is also extremely important in terms of reflecting the Arabs' understanding of the prophet and prophethood.

Although there are different interpretations and discussions about the verse reading that "Muhammad is not the father of any of your men. But he is the Messenger of Allah, and the last of the prophets" in the Qur'an, in Islamic literature, it has been accepted as the evidence showing that prophecy ended with the Prophet and that he was the last link and seal of the chain of prophets in addition to emphasizing that the Zayd was not his son and legitimate heir.

As a result of the study, it was seen that the expression "the last of the prophets (i.e. khātemu'n-nabiyyin)" that was used for the Prophet was not understood as a general rule by some addressees during the revelation period. To us, the verse emphasizes that since the Messenger of Allah did not have a son who would inherit the mission of prophethood, the addressees must not expect a prophet to be transferred to an adopted son (Zayd b. Hārise), who did not have any blood ties with the Prophet. However, although the expression "khātemu'n-nabiyyin" was previously considered only about the inheritance of his adopted son Zayd among the Companions, the succession of his own son Ibrahim after Zayd was discussed again. Even whether a prophet would come after the Prophet or whether he would be sent was associated with whether his son Ibrahim was alive or not. This implies that at least some of the Arabs of the period of revelation did not have any idea on the final status of prophethood.

It is interesting that the final status of the prophethood (i.e. hatm-i nubuwwah) was mostly evaluated as the fact that the Prophet's sons did not live and died early in the literature. Also, it is another remarkable point that the Prophet did not make any reference to the final status of prophecy in his reply letters to those who claimed to be prophets towards the end of his prophethood.

However, it was stated both in the answers given to the opponents of prophethood in the Qur'an and in the letters sent to those who offered partnership to the prophethood of the Prophet that prophecy depends only on the will of Allah, and it is clearly stated that He gives it to whomever He wills of His servants and to those who are worthy. For this reason, the Messenger of Allah did not show anyone who would rule after him as heir for the purpose of not to cause a mistake about prophethood.